

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/112/168-172>

Nigar Süleymanova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://orcid.org/0009-0008-8331-3956>

amiraslanigar99@gmail.com

Dil qaydalarının yazı bacarıqlarına təsiri və integrativ tədris

Xülasə

Məzmun xətləri ümumi təlim nəticələrinin reallaşdırılması üçün müəyyən olunan fənn kurikulumunun zəruri hissəsi olub, şagirdlərin əldə edəcəyi bilik və bacarıqları daha aydın təsvir etmək və onu sistemləşdirmək məqsədi daşıyır. Məqalədə yazı və dil qaydaları məzmun xətti üzrə işlərin integrativ təşkilinin yazı bacarıqlarının təkmilləşdirilməsinə təsiri aydınlaşdırılmışdır.

Azərbaycan dili kurikulumu hazırlanarkən şagirdlərin məntiqi, tənqidi, yaradıcı təfəkkürlərinin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə onların bir-birləri ilə ünsiyyəti, əməkdaşlığı, oxu bacarıqları, müxtəlif tipli yazı nümunələri, gələcək peşə fəaliyyətində yararlı olan mühüm bacarıqlarının formalaşdırılması əsas mətləb olmuşdur.

Yazılmış məqalədən belə nəticəyə gəlmək olar ki, fəal interaktiv dərslərdə integrasiya yalnız fənlərarası və fəndaxili deyil, məzmun standartlarının öz daxilində də mövcuddur.

Açar sözlər: yazı, dil qaydası, məzmun xətti, integrativlik, dərslər, Azərbaycan dili

Nigar Suleymanova

Azerbaijan State Pedagogical University

<https://orcid.org/0009-0008-8331-3956>

amiraslanigar99@gmail.com

The Impact of Language Rules on Writing Skills and Integrative Teaching

Abstract

Content lines are a necessary part of the subject curriculum defined for the realization of general learning outcomes, and aim to more clearly describe and systematize the knowledge and skills that students will acquire. In the article, the effect of the integrative organization of works on the content line of writing and language rules on the improvement of writing skills is clarified.

In order to develop the logical, critical and creative thinking of the students, the main goal was to develop their communication, cooperation, reading skills, different types of writing samples, important skills useful in their future professional activities.

It can be concluded from the written article that integration in active interactive lessons is not only interdisciplinary and intra-disciplinary, but also exists within the content standards themselves.

Keywords: writing, language order, content line, integrative, lesson, Azerbaijani language

Giriş

Azərbaycan dövləti təhsil sahəsində apardığı mütərəqqi siyasət nəticəsində bu sahədə mühüm islahatlar həyata keçirmiş və müasir dövrün tələblərinə uyğun tədris modelini formalaşdırmağa nail olmuşdur. Xüsusilə, milli və fənn kurikulumlarının yaradılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində görülən işlər təhsil sisteminin modernləşdirilməsinə mühüm töhfə vermişdir. Kurikulum islahatları çərçivəsində şagirdlərin idrak fəallığının artırılması, onların tənqidi və yaradıcı təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi, eyni zamanda müasir pedaqoji texnologiyaların tədris prosesinə integrasiyası əsas prioritetlərdən biri kimi müəyyən edilmişdir.

Müasir kurikulum yanaşmaları, eyni zamanda, Azərbaycan təhsil sisteminin qlobal təhsil məkanına integrasiyasını sürətləndirmiş və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasını təmin etmişdir.

Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan yeni təhsil konsepsiyaları dünya təhsil sistemində tətbiq olunan qabaqcıl metodikaları milli kontekstdə reallaşdırmağa imkan vermişdir. Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi, fənlərarası inteqrasiyanın genişləndirilməsi, tədqiqat yönümlü öyrənmə metodlarının inkişaf etdirilməsi kimi aspektlərə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Eyni zamanda, müəllimlərin peşəkar inkişafına və onların innovativ tədris metodlarına yiyələnməsinə şərait yaradılması, təhsil prosesinin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərmişdir. Bu yanaşmalar nəticəsində Azərbaycan təhsil sistemi qlobal təhsil tendensiylarına uyğunlaşdırılaraq, bilik iqtisadiyyatı üçün zəruri olan müasir kompetensiyalara malik fərdlərin yetişdirilməsinə xidmət edir (Bayramov, Məhərrəmov, & İsgəndərzadə, 2015).

Tədqiqat

Məzmun xətləri ümumi təlim nəticələrinin reallaşdırılması üçün müəyyən olunan fənn kurikulumunun zəruri hissəsi olub, şagirdlərin əldə edəcəyi bilik və bacarıqları daha aydın təsvir etmək və onu sistemləşdirmək məqsədi daşıyır. Dil tədrisi ilə bağlı kompetensiyaları “başa düşmə” (dərk etmə) və “başa salma” şəklində qruplaşdırmaq mümkündür. Birinci qrupa oxumaq və dinləmək, ikinci qrupa isə danışmaq və yazmaq kimi bacarıqları daxildir. Azərbaycan dili ilə bağlı məzmun xətləri sadalanan bacarıqları, həmçinin dil qaydalarını əhatə edir (Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, 2022, s. 8).

Müasir təhsil yanaşmaları çərçivəsində Azərbaycan dili üzrə təlimin məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq dörd əsas məzmun xətti müəyyən edilmişdir:

Dinləyib-anlama, danışma – Şagirdlərin nitq mədəniyyətinin formalaşdırılması, dinlədikləri və ya iştirak etdikləri ünsiyyət proseslərini mənimsəmələri və məntiqi şəkildə danışmaları bu məzmun xəttinin əsas məqsədlərindəndir.

Oxu – Şagirdlərin müxtəlif mətn növlərini anlama, təhlil etmə və qiymətləndirmə bacarıqlarını inkişaf etdirməyə yönəlmişdir.

Yazı – Düşüncələrin və ideyaların yazılı formada məntiqi və rəhbərli şəkildə ifadə olunmasını təmin edir.

Dil qaydaları – Şagirdlərə fonetik, leksik və qrammatik biliklər qazandırmaqla yanaşı, onların yazı və nitq bacarıqlarını normativ qaydalara uyğun şəkildə inkişaf etdirməyə xidmət edir.

Bu məqalədə əsas diqqət üçüncü və dördüncü məzmun xətləri olan yazı və dil qaydalarının inteqrativ təşkilinə yönəldiləcəkdir. Bu yanaşma, yazılı nitqin formalaşması ilə paralel şəkildə dil qaydalarının mənimsənilməsinə imkan yaradır. İnteqrativ tədris modeli, hər iki sahənin bir-birini tamamlamasını təmin etməklə şagirdlərin həm nəzəri bilikləri, həm də praktik yazı bacarıqlarını gücləndirir.

✓ Yazı bacarıqlarının formalaşdırılması

Yazı prosesi şagirdlərin duyğu və düşüncələrini dilin norma və qaydalarına uyğun şəkildə ifadə etməsinə xidmət edir. Yazı bacarığı yalnız mətnin məzmun baxımından zəngin olması ilə deyil, həm də onun struktur baxımından düzgün və rəhbərli şəkildə qurulması ilə ölçülür. Şagirdlərin qoyulmuş problem və ya mövzu ətrafında öz fikirlərini məntiqi ardıcılıqla ifadə edə bilməsi, onların tənqidi və yaradıcı düşünmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirir. Yazı həmçinin tədqiqatçılıq, mühakimə yürütmə və təşkilatçılıq bacarıqlarını nümayiş etdirməyə imkan yaradır.

✓ Dil qaydalarının mənimsənilməsi və tətbiqi

Dil qaydaları məzmun xətti, şagirdlərin fonetik, leksik və qrammatik bilikləri sistemli şəkildə öyrənməsini təmin etməklə onların yazılı və şifahi nitqini təkmilləşdirir. Bu məzmun xətti dilin daxili strukturuna dair bilikləri sadə və anlaşıqlı qaydalar şəklində təqdim edir və onların praktiki tətbiqini dəstəkləyir. Dil qaydalarının mənimsənilməsi, yazı prosesində orfoqrafik normaya riayət olunmasını, cümlə strukturunun düzgün qurulmasını və düzgün işarələrindən yerli-yerində istifadə edilməsini təmin edir (*Azərbaycan dilinin tədrisi: ənənə və müasirlik*, 2010).

Yazı bacarığının inkişafı, şagirdlərin təhsil prosesində üzləşdikləri bir sıra mərhələləri əhatə edir. Bu mərhələlər, yazının strukturuna və dil normalarına uyğun şəkildə formalaşır. İlk mərhələdə, şagirdlər hüsnxət normalarına riayət etməli, ikinci mərhələdə isə orfoqrafik qaydalara uyğun yazmağı öyrənməlidirlər. Üçüncü mərhələ, alınmış məlumatları öz sözləri ilə ifadə etməkdir və bu mərhələ yazının daha müstəqil və yaradıcı formada təşkilini tələb edir. Nəhayət, dördüncü mərhələdə şagirdlər

öz hiss və düşüncələrini yazılı formada ifadə etməlidirlər. Bu mərhələdə ən çox istifadə edilən yazılı formalara üzündən köçürmə, imla, inşa və esse daxildir.

Yazı bacarığının ən çətin və mürəkkəb mərhələsi 4-cü mərhələdir, yəni şagirdlərin fikirlərini ədəbi dilin qaydalarına uyğun şəkildə ifadə etmələri. Əslində, bu mərhələdə şagirdlərin yaradıcı və tənqidi düşünmə qabiliyyətləri inkişaf edir və onlar öz fikirlərini daha müstəqil şəkildə ifadə edirlər. Bu prosesin uğurlu həyata keçirilməsi üçün şagirdlərə uyğun motivasiya verilməli və onları müvafiq yazılı fəaliyyətlərə cəlb etmək vacibdir.

Azərbaycan dilinin tədrisində əhəmiyyətini qorumaqda olan və orta məktəblərdə geniş istifadə olunan bir sıra yazı növləri vardır:

- İmla
- İfadə
- İnşa
- Rəy- inşa
- Esse
- Əməli yazılar

İnsanlar yazı vasitəsi ilə həyat boyu ictimai, iqtisadi və mədəni sahələrdə əldə etdikləri nailiyyətləri ümumiləşdirir, elmi, bədii yaradıcılıq işləri aparır, özünün tarixini yaradır, onu gələcək nəsillər üçün sistemləşdirir, qoruyub saxlayırlar. Dilin özünəməxsusluğunu, zənginliyini mühafizə edirlər. Yazı Azərbaycan dili təlimində ən zəruri bacarıqları əhatə edir, oxu üzrə fəaliyyətlərin həyata keçirilməsinə imkan yaradır. Buna görə də yazı dövlət dili kimi Azərbaycan dili təlimində məzmun xətlərindən biri kimi qəbul olunur. Yazı məzmun xətti kimi Azərbaycan dili təlimində ilkin yazı texnikasının, orfoqrafik, durğu işarəsi qaydalarının, dil vahidlərindən, onun üslubi imkanlarından, nitqin müxtəlif formalarından istifadə bacarıqlarının mənimsənilməsinə təmin edir (Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi, 2013, s. 10).

Azərbaycan dili fənn kurikulumunda yazı məzmun xətti üzrə ümumi təlim nəticələrinə diqqət yetirərkən, yazı və dil qaydaları məzmun xətləri arasında sıx inteqrasiya və əlaqə olduğunu müşahidə edirik. Yazı bacarıqları, şagirdlərin yalnız fikirlərini düzgün və aydın şəkildə ifadə etmələrini deyil, həm də dilin struktur qaydalarına uyğun şəkildə tətbiq etmələrini tələb edir. Bu inteqrasiya, şagirdlərin yazılı nitqində orfoqrafiya, qrammatika və durğu işarələri kimi dil qaydalarını tətbiq etmələrini, həmçinin dil vahidlərindən istifadə edərək müxtəlif yazı formalarında bacarıqlarını nümayiş etdirmələrini əhatə edir (Azərbaycan dili tədrisində dil qaydalarının mənimsədilməsində alqoritmlərdən istifadə, 2021).

Siniflər üzrə yazı standartları müxtəlif yazı formalarında (inşa, ifadə, esse, hekayə və s.) bacarıqlarının inkişaf etdirilməsini tələb edir. Bu yazı formalarının hər biri, şagirdlərin fərqli yazılı ifadə və tənqidi düşünmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirir. Pedaqoji ədəbiyyatda esse və inşa arasında kəskin sərhəd qoyulmur. Lakin müasir təhsil sistemində daha çox esse yazı formasına üstünlük verilir, çünki esse daha çox şagirdlərin müstəqil düşünmə və öz fikirlərini inkişaf etdirmə qabiliyyətlərini əks etdirir. Ənənəvi inşa yazılarından fərqli olaraq, esse konkret situasiyalar üzərində qurulub, şagirdlərin öz baxışlarını və təcrübələrini daha sərbəst şəkildə təqdim etmələrinə imkan yaradır.

İmla da şifahi nitqlə yazılı nitqi əlaqələndirən integrativ yazı növüdür. İmla yazılardan iki məqsədlə istifadə olunur: *öyrətmək və yoxlamaq*. İmlalar orfoqrafik çalışmaların ən məhsuldar növüdür. Orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarının öyrənilməsinə təmin edən imlalar Azərbaycan dili fənninin Yazı məzmun xətti üzrə bilik və bacarıqların mənimsənilməsində önəmli tapşırıqdır. İmla üzrə işin düzgün təşkili şagirdlərin savadını artırır, onların müvafiq bilik və bacarıqlara yiyələnmələrini sürətləndirir. Bunun üçün də Azərbaycan dili dərslərində mütəmadi olaraq imlalardan istifadə olunmalıdır. Yalnız bu halda şagirdlər öyrəndikləri orfoqrafik qaydaları dəfələrlə işlətməklə yadda saxlayır, vərdişə çevirirlər (Nəhmətova, 2020, s. 36).

Azərbaycan dili kurikulumunda dil qaydaları ilə bağlı standartlar 5-7-ci siniflərdə fonetika, morfologiya, 8-11-ci siniflər üzrə standartlar, əsasən, sintaksis, üslubiyyat, nitq mədəniyyəti məsələlərini əhatə edir. Ona görə də müəllimlər aşağı siniflərdən başlayaraq şagirdlərdə yazı texnikasını inkişaf etdirməlidir.

Ümumi orta təhsil səviyyəsində şagirdlərin yazı bacarıqlarının inkişafı təlim prosesinin vacib hissəsidir. Bu, şagirdlərin rəhbərli yazı vərdişlərinə yiyələnməsi, müxtəlif əməli yazı nümunələrini düzgün şəkildə ifadə etməsi, mətn hissələrini və abzasları fərqləndirə bilməsi kimi əsas bacarıqları özündə əks etdirir. Bu prosesdə şagirdlərə aşağıdakı bacarıqlar qazandırılır:

Yazılı ifadə bacarıqları: Şagirdlər verilmiş hər hansı bir mövzunu müxtəlif yazı formalarında (inşa, esse, hekayə və s.) ifadə etməli və fikir və düşüncələrini aydın şəkildə yazılı şəkildə təqdim etməlidirlər.

Sitatlardan istifadə edərək fikrin dəqiqləşdirilməsi: Şagirdlər mətnlərdən sitatlar gətirərək, öz fikirlərini dəqiqləşdirməli və onları daha inandırıcı şəkildə təqdim etməlidirlər.

Yazının növ və tipləri: Şagirdlər yazının müxtəlif növ və tiplərini düzgün ifadə etməli və bu zaman dil qaydalarından maksimal dərəcədə istifadə etməli və tətbiq etməlidirlər.

Yazı növləri və tipləri şagirdlərin yazılı ifadə bacarıqlarını inkişaf etdirməkdə mühüm rol oynayır. Yazının növləri aşağıdakı kimi müəyyən olunur:

1. Yazının növləri:

- ❖ *İnşa*
- ❖ *İfadə*
- ❖ *Esse*
- ❖ *Hekayə*
- ❖ *Rəy*
- ❖ *Məqalə*

2. Yazının tipləri:

- *Təsviri xarakterli yazılar*
- *Nəqli xarakterli yazılar*
- *Mühakimə xarakterli yazılar*

Hər bir yazı növü və tipi şagirdin yazılı ünsiyyət bacarıqlarının müxtəlif aspektlərini inkişaf etdirir. Bu bacarıqlar şagirdin dil qaydalarına əsaslanan yazılı ifadə və ünsiyyət qurma qabiliyyətlərini artırır.

Dil qaydalarının əhəmiyyəti: Şagirdlər yazı bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün dil qaydalarını düzgün və tam mənimsəməlidirlər. Dil qaydalarını yaxşı mənimsəməyən şagirdin nitqi və yazısı qeyri-dəqiq, yanlış və anlaşılmaz ola bilər. Buna görə də:

Dil qaydaları: Dilin fonetik, leksik və qrammatik strukturlarına riayət etmək şagirdlərin yazı bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Yazı bacarıqlarının linqvistik əsasları: Dil qaydalarını yaxşı mənimsəyən hər bir şagirdin yazı qabiliyyəti də yüksək səviyyədə olur.

Oxu və yazı bacarıqlarının əlaqəsi: Dil qaydalarının düzgün mənimsənilməsi həm oxu, həm də yazı bacarıqlarının inkişafını təmin edir.

Mətnin strukturu və təşkilati əhəmiyyəti: Yazı bacarıqlarının inkişafı prosesində mətnin düzgün strukturunun təşkil edilməsi vacibdir. Mətnin strukturunun əsas xüsusiyyətləri və əlamətləri aşağıdakılardır:

■ **Cümlələrin əlaqəliliyi:** Mətnin cümlələri məna və qrammatik cəhətdən bir-biri ilə əlaqəli olmalıdır.

■ **Başlıq:** Hər bir mətnin başlığı olmalı və ya mətnə uyğun başlıq verilməlidir.

■ **Mətnin hissələri:** Mətn ümumiyyətlə üç hissədən ibarət olur:

- Giriş: Mətnin başlanğıcı və təqdimatı
- Əsas hissə: Mətnin özəyi, əsas fikrin inkişafı
- Nəticə: Mətnin yekunu, qənaət və ya hökm

Yazı bacarıqlarının inkişafında mətnin xarakteri: Mətnin xarakteri də yazı bacarıqlarının inkişafına böyük təsir göstərir. Mətnin xarakterinə görə, müxtəlif yazı növləri müəyyən edilir:

✓ **Nəqli mətnlər:** Fikirlərin sadə və aydın şəkildə çatdırılması məqsədilə yazılır.

✓ **Təsviri mətnlər:** Hadisələrin və ya obyektlərin vizual təsvirini təqdim edir.

✓ **Mühakimə mətnləri:** Müəyyən mövzu ilə bağlı fikirlər irəli sürülür və bu fikirlər əsaslandırılır.

Dil qaydalarının yazı bacarıqlarına təsiri və integrativ tədris yanaşması müasir təhsildə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan dili fənninin kurikulumunda yazı və dil qaydaları məzmun xətləri bir-birini tamamlayaraq şagirdlərin dil bacarıqlarının inkişafında fundamental rol oynayır. Yazılı ifadə bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi, şagirdlərin hərtərəfli inkişafını təmin etmək məqsədilə dil qaydalarının öyrədilməsi ilə sıx əlaqəlidir. Şagirdlər dil qaydalarına uyğun olaraq yazılı mətnlər təqdim etdikdə, yalnız dilin normativ tərəflərini deyil, həm də düşüncə və ifadə formalarını doğru qurma qabiliyyətlərini inkişaf etdirirlər. Bu, onların analitik, yaradıcı və tənqidi təfəkkürünü gücləndirir və onlara təhlil etmə, quruluş yaratma və məzmunu dəqiq ifadə etmə bacarıqlarını qazandırır (Azərbaycan dili kurikulumu).

İntegrativ tədris yanaşması yazı və dil qaydalarını birləşdirərək şagirdlərin mətnləri daha dərin-dən anlamasına, onlardan müxtəlif növ və formatlarda istifadə etməsinə imkan verir. Dil qaydalarının integrasiyası, xüsusən yazılı ifadə üçün vacib olan struktur və texnikaların düzgün mənimsənilməsini təmin edir. Bu yanaşma, şagirdlərə həm yazılı ifadə qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək, həm də onların dilin müxtəlif aspektlərini daha mükəmməl şəkildə istifadə etmələrinə şərait yaradır. İntegrativ tədris, həmçinin digər fənnlər üzrə dərslərdə də dilin effektiv istifadəsini gücləndirir, beləliklə, şagirdlər yalnız dilin strukturlarını deyil, həm də dilin tədris etdiyi məzmunu daha dərin-dən başa düşürlər. Yazılmış məqalədən belə nəticəyə gəlmək olar ki, fəal interaktiv dərslərdə integrasiya yalnız fənlərarası və fəndaxili deyil, məzmun standartlarının öz daxilində də mövcuddur.

Nəticə

Bununla yanaşı, dil qaydaları və yazı bacarıqlarının integrativ tədrisi şagirdlərə yalnız dərs zamanı deyil, gündəlik həyatlarında da böyük üstünlüklər təmin edir. Bu yanaşma onların analitik düşüncə, yazılı və şifahi ifadə etmə bacarıqlarını inkişaf etdirərək gələcəkdə uğurlu peşə fəaliyyətinə və sosial münasibətlərə zəmin yaradır. Dil qaydalarının düzgün tətbiqi və yazı bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi, həmçinin, şagirdlərin özünüifadə qabiliyyətlərini artıraraq, onları müstəqil düşünən, mükəmməl yazılı ünsiyyət quran və dilin hərtərəfli istifadəçisi olmağa yönəldir. Bu proses nəticəsində şagirdlər yalnız akademik müvəffəqiyyət əldə etmirlər, eyni zamanda həyatda da dilin müxtəlif aspektlərinə qarşı daha məsuliyyətli yanaşırlar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi. (2013). *Azərbaycan Respublikasının Ümumtəhsil məktəbləri üçün Azərbaycan dili (Dövlət dili kimi) fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (I-XI siniflər)*. Bakı.
2. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi. (2022). *Tam orta təhsil səviyyəsinin təmayül sinifləri üçün Azərbaycan dili fənni üzrə kurikulum* (F-238 nömrəli əmrə təsdiq edilmişdir, 28 aprel 2022).
3. Bayramov, A., Məhərrəmov, Z., & İsgəndərzadə, M (2015). *Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti (ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti)*. Bakı: ULU.
4. Cəfərova, N. (2016). *İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası (I hissə)*. Bakı.
5. Nəhmətova, K. A. (2020). *Yazı işinin təşkili metodikası*. Bakı.
6. *Azərbaycan dilinin tədrisi: əsnə və müasirlik*. (2010, oktyabr 1). http://www.anl.az/down/meqale/az_muellimi/2010/oktyabr/135102.htm
7. Azərbaycan dili tədrisində dil qaydalarının mənimsədilməsində alqoritmlərdən istifadə. (2021, oktyabr
8. <https://www.arti.edu.az/az/presentation/935-azarbaycan-dili-tadrisinda-dil-qaydalarinin-manimsadilmasinda-alqoritmlardan-istifada>
9. Azərbaycan dili kurikulumu. <https://metodiktovsiyye.blogspot.com/2015/09/azrbaycan-dili-kurikulumu.html>